

บทที่ ๓

บทบาทการเผยแผ่ธรรมของพระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)

บทบาท คือ ปฏิบัติตามหน้าที่ที่สังคมกำหนดให้ ในที่นี้หมายถึง บทบาทของการเผยแผ่ธรรมของพระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) ที่เป็นพระสายปฏิบัติพระกัมมัฏฐานที่เคร่งครัด มีจริยาวัตรงดงาม ตามแบบของพระสายปฏิบัติที่ยึดหลักธรรมเนียมการปฏิบัติตามครูอาจารย์ที่สอนมา และนำมาประพฤติดุติปฏิบัติสอนลูกศิษย์ทั่วไป ผู้วิจัยศึกษาประวัติของพระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) ดังต่อไปนี้

๓.๑ ประวัติและปฏิปทาของพระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)

ประวัติ หมายถึง เรื่องราวความเป็นมาของบุคคล สถานที่หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง^๑ ปฏิปทา หมายถึง ทางดำเนิน ความประพฤติข้อปฏิบัติ^๒ เรียกรวม ๆ ว่า ความประพฤติและความเป็นมาของบุคคล ในที่นี้หมายถึงประวัติและปฏิปทาของหลวงปู่ดูลย์ อตุโล ที่เป็นพระนักปฏิบัติสายกัมมัฏฐาน ที่มีปฏิปาทังคงาม ดังจะได้ศึกษาประวัติของหลวงปู่ดูลย์ในวัยเยาว์ มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย ดังนี้

๓.๑.๑ ประวัติหลวงปู่ดูลย์ อตุโล (เมื่อวัยเยาว์)^๓

หลวงปู่ดูลย์ ถือกำเนิด ณ บ้านปราสาท อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม ๒๔๓๐ ตรงกับวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนี้พระยาสุรินทร์ฯ (ม่วง) ยังเป็นเจ้าเมืองอยู่ แต่ไปช่วยราชการอยู่จังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากเจ้าเมื่ออุบลฯ และกรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่ต้องไปราชการทัพเพื่อปราบฮ่อ

บิดาของท่านชื่อ นายแดง มารดาชื่อ นางเงิน นามสกุล "ดีมาก" แต่เหตุที่ท่านนามสกุลว่า "เกษมสินธุ์" นั้น ท่านเล่าว่า เมื่อท่านไปพำนักประจำอยู่ที่วัดสุทัศนารามจังหวัด อุบลราชธานีเป็นเวลานาน มีหลานชายคนหนึ่ง ชื่อพร้อม ไปอยู่ด้วยท่านจึงตั้งนามสกุลให้ว่า "เกษมสินธุ์" ตั้งแต่นั้นมาท่านก็เลยใช้นามสกุลว่า "เกษมสินธุ์" ไปด้วย ท่านมีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๕ คนด้วยกัน คือ

^๑ ฝ่ายวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖๔๗.

^๒ ฝ่ายวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, หน้า ๖๓๐.

^๓ วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อตุโล), (ออนไลน์), แหล่งที่มา:

<http://www.kammatan.com/board/index.php?topic=52.0> (๑๐ ธ.ค.๒๕๕๕).

คนแรก เป็นหญิง ชื่อ กลิ้ง

คนที่ ๒ เป็นชาย ชื่อ ดุลย์ (คือ ตัวท่าน)

คนที่ ๓ เป็นชาย ชื่อ แคน

คนที่ ๔ เป็นหญิง ชื่อ รัตน์

คนที่ ๕ เป็นหญิง ชื่อ ทอง

พี่น้องของท่านต่างพากันดำรงชีวิตไปตามอัธยาศัยตามเท่าวิชชา และได้ถึงแก่กรรมไปก่อนที่จะมีอายุถึง ๓๐ ปีทั้งหมด หลวงปู่ดุลย์ ผู้เดียวที่ครองอัธยาศัยมาได้นานถึง ๘๖ ปี

ชีวิตของหลวงปู่ดุลย์ เมื่อแรกเริ่มเจริญวัยนั้น ก็ถูกกำหนดให้อยู่ในเกณฑ์ของสังคัมสมัยนั้นแม้ท่านจะเป็นลูกคนที่สอง แต่ก็เป็นบุตรชายคนโต ดังนั้นท่านจึงต้องมีการฝึกมากกว่าเป็นธรรมดา โดยต้องทำงานทั้งในบ้านและนอกบ้าน งานในบ้าน เช่น ตักน้ำ ต่ำข้าว หุงหาอาหาร และเลี้ยงดูน้องๆ ซึ่งมีหลายคน งานนอกบ้าน เช่น ช่วยแบ่งเบาภาระของบิดาในการดูแลบำรุงเรือกสวนไร่นาแล้วเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย เป็นต้น^๔

๓.๑.๒ ชีวิตสมณะ การแสวงหาธรรม และปฏิบัติ (มัชฌิมวัย)

แม้ว่าจะอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ใดๆ ก็ต้องรู้สึกวุ่นวายและน่ารำคาญและน่ารำคาญอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะอยู่ในวัยกำลังงามแล้ว ยังเป็นนักแสดงที่มีผู้นิยมชมชอบมากอีกด้วย ถึงกระนั้นหลวงปู่ดุลย์ ก็มีได้หลงใหลในสิ่งเหล่านั้นเลย ตรงกันข้ามท่านกลับมีอุปนิสัยโน้มเอียงไปทางเนกขัมมะ คือ อยากออกบวชจึงพยายามขออนุญาตจากบิดามารดา และท่านผู้มีพระคุณที่มีเมตตาชอบเลี้ยงแต่ก็ถูกท่านเหล่านั้นคัดค้านเรื่อยมา โดยเฉพาะฝ่ายบิดามารดาไม่ยอมให้บวช เนื่องจากขาดกำลังทางบ้าน ไม่มีใครช่วยเป็นกำลังสำคัญในครอบครัว ทั้งท่านก็เป็นบุตรชายคนโตด้วย

แต่ในที่สุด บิดามารดาก็ไม่อาจขัดขวางความตั้งใจจริงของท่านได้ ต้องอนุญาตให้บวชได้ตามความปรารถนาที่แน่วแน่มิคลอนแคลนของท่าน พร้อมกับมีเสียงสัพพัญญูจากบิดาว่าเมื่อบวชแล้วต้องไม่สึกหรืออย่างน้อยต้องอยู่จนได้เป็นเจ้าอาวาส ทั้งนี้เนื่องจากปู่ของท่านเคยบวชและได้เป็นเจ้าอาวาสมาแล้ว และคงเป็นเพราะเหตุนี้ด้วยกระมังท่านจึงมีอุปนิสัย รักบุญ เกรงกลัวบาปมิได้เพ็ดเลิกลีกจะนอนไปในวัยหนุ่มเหมือนบุคคลอื่น

ครั้นเมื่อได้รับอนุญาตจากบิดามารดาเรียบร้อยแล้วอย่างนี้ ท่านจึงได้ละฆราวาสวิสัยอย่างเข้าสู่ความเป็นสมณะตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อท่านมีอายุได้ ๒๒ ปี โดยมีพวกตระกูลเจ้าของ

^๔ ปฐม นิคมานนท์ ดร. รศ., รวบรวมเรียบเรียง, อดุลย์ไม่มีใดเทียม ประวัติปฏิบัติ และคำสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท พี. เอ. ลิฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

เมืองที่เคยขบถถึงท่าน เป็นผู้จัดแจงในเรื่องการบวชให้ครบถ้วนทุกอย่าง ท่านได้บรรพชาอุปสมบท ณ พัทธสีมา วัดชุมพลสุทธาวาส ในเมืองสุรินทร์ โดยมี

พระครูวิมลศีลพรต (ทอง) เป็น พระอุปัชฌาย์

พระครูบึก เป็น พระกรรมวาจาจารย์

พระครูฤทธิ เป็น พระอนุสาวนาจารย์

เมื่อแรกบวช ก็ได้ปฏิบัติกัมมัฏฐานกับหลวงปู่แอกวัดคอกโค ซึ่งอยู่ชานเมืองสุรินทร์ วิธีการเจริญกัมมัฏฐานในสมัยนั้น ก็ไม่มีวิธีอะไรมากมายนัก วิชาที่หลวงปู่แอกสอนให้สมัยนั้น คือ จุตเทียนขึ้นมา 5 เล่ม แล้วนั่งบริกรรมว่า "ขออัญเชิญปิณฑัง ๕ จงมาหาเรา" ดังนี้เท่านั้นแต่หลวงปู่ดูลย์ก็พากเพียรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ด้วยความวิริยะอุตสาหะอย่างแรงกล้า พยายามบริกรรมเรื่อยมาจนครบไตรมาสโดยไม่ลดละ แต่ก็ยังไม่ปรากฏเห็นผลอันใดแม้เล็กน้อย

นอกจากนี้ยังได้ฝึกฝนทรมานร่างกายเพื่อเผาผลาญกิเลส ด้วยความเข้มงวดกวดขันการขบฉันอาหาร วันก่อนเคยฉัน ๗ คำ ก็ลดเหลือ ๖ คำ แล้วลดลงไปอีกตามลำดับจนกระทั่งร่างกายซูบผอมโซเซ สู้ไม่ไหว จึงหันมาฉันอาหารตามเดิม ระยะนั้นก็ไม่ปรากฏเห็นผลอันใดแม้เล็กน้อย

นอกจากนี้ก็ใช้เวลาที่เหลือท่องบ่นเจ็ดตำนานบ้าง สิบสองตำนานบ้าง แต่ไม่ได้ศึกษาพระวินัยเลย เรื่องวินัยที่จะนำมาประพฤติปฏิบัติขัดเกลากาย วาจา เพื่อเป็นรากฐานของสมาธิภาวนานั้น ท่านไม่ทราบ มีหน้าซำ ระหว่างที่อยู่วัดดังกล่าว พระในวัดนั้นยังใช้ให้ท่านสร้างเกวียนและเลี้ยงโคอีกด้วย ท่านจึงเกิดความสลดสังเวช และเบื่อหน่ายเป็นกำลัง แต่ก็อยู่มาจนกระทั่งได้ ๖ พรรษา

เมื่อทราบข่าวว่า ที่จังหวัดอุบลราชธานีมีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม ก็เกิดความยินดีล้นพ้น รีบเข้าไปขออนุญาตท่านพระครูวิมลศีลพรต ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์เพื่อไปศึกษา แต่ก็ถูกคัดค้านกลับมา ท่านมิได้ลดละความพยายามไปขอย่อยเรื่อย ๆ จนกระทั่งพระอุปัชฌาย์เห็นว่าท่านมีความตั้งใจจริง จึงอนุญาตให้ไปได้โดยมีครูและครูศิษย์ไปเป็นเพื่อน

เมื่อแรกไปถึงจังหวัดอุบลฯ นั้น เขาไม่อาจรับท่านให้พำนักอยู่ที่วัดธรรมยุตได้เพราะต่างนิกายกัน แม้จะอนุญาติให้เข้าเรียนได้ก็ตาม ดังนั้น ท่านจึงต้องไปอยู่วัดหลวงซึ่งการบิณฑบาตเป็นไปได้ยากเสียเหลือเกิน พอตีหลวงพ่่มัสต ซึ่งเดินทางไปเรียนก่อน ได้แวะไปเยี่ยมทราบความเข้า จึงพาท่านไปฝากอยู่อาศัยพร้อมทั้งศึกษาพระปริยัติธรรมไปด้วยที่วัดสุทัศนาราม แต่เนื่องจากวัดนี้เป็นวัดฝ่ายสงฆ์ธรรมยุตจึงไม่อาจให้ท่านอยู่ที่วัดได้ด้วยเหตุผลที่น่าฟังว่ามีได้รังเกียจ แต่เกรงจะเกิดผลกระทบต่อการเข้าใจอันดีระหว่างผู้บริหารการคณะสงฆ์ของนิกายทั้งสอง

อย่างไรก็ดี ด้วยเมตตาธรรม ทางวัดสุทัศน์ ได้แสดงความเอื้อเฟื้อด้วยวิธีการอันแบบคาย โดยรับให้ท่านพำนักอยู่ในฐานะพระอาคันตุกะผู้มาเยี่ยมเยือน แต่อยู่นานน้อยความเป็นอยู่ของท่านจึงค่อยกระเตื้องขึ้น คือเป็นไปได้สะดวกบ้าง^๕

ท่านพยายามมุ่งมั่นศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมอย่างเต็มสติกำลัง จนกระทั่งประสบผลสำเร็จ คือ สามารถสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรนักธรรมชั้นตรี นวกภูมิ เป็นรุ่นแรกของจังหวัดอุบลราชธานี และยังได้เรียนบาลีไวยากรณ์ (มูลกัจจายน์) จนสามารถแปลพระธรรมบทได้ นับว่าท่านได้บรรลุปณิธานที่ได้ตั้งไว้ใน การจากบ้านเกิดเมืองนอนไป ศึกษาต่อ ณ ต่างแดนแล้ว ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะการคมนาคมระหว่าง สุรินทร์-อุบลฯ ในสมัยนั้นเป็นไปโดยยากจนนับได้ว่าเป็นต่างแดนจริงๆ

ต่อมาท่านได้พยายามอย่างยิ่งที่เปลี่ยนนิกาย จากมหานิกายเดิมมาญัตติเป็นธรรมยุตติกนิกาย แต่ทางคณะสงฆ์ธรรมยุต โดยเฉพาะพระธรรมปาโมกข์ (ติสฺโส อ้วน) เจ้าคณะมณฑลในขณะนั้น ซึ่งเป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ พระนักบริหารผู้มีสายตาไกลและจิตใจกว้างขวาง ได้ให้ความเห็นว่า "อยากจะทำให้ท่านศึกษาเล่าเรียนไปก่อนไม่ต้องญัตติ เนื่องจากทางคณะสงฆ์ธรรมยุตมีนโยบายจะให้ท่านกลับไปพัฒนาศึกษาพระปริยัติธรรมที่จังหวัดสุรินทร์บ้านเกิดของท่าน ให้เจริญรุ่งเรือง เพราะถ้าหากญัตติแล้วเมื่อท่านกลับไปสุรินทร์ท่านจะต้องอยู่โดดเดี่ยว เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีวัดฝ่ายธรรมยุตที่จังหวัดสุรินทร์เลย" แต่ตามความตั้งใจของท่านเองนั้น มิได้มีความประสงค์จะกลับไปสอนพระปริยัติธรรมจึงได้พยายามขอญัตติต่อไปอีก

ในกาลต่อมา นับว่าเป็นโชคของท่านก็ว่าได้ ท่านมีโอกาสดำเนินเคียงกับ ท่านอาจารย์สิงห์ ขนดะยากโม ท่านรับราชการครู ทั้งที่ยังเป็นพระสงฆ์อยู่ในขณะนั้นที่วัดสุทัศน์ จังหวัดอุบลฯ ท่านอาจารย์สิงห์ได้ขอบอรรถาธิบายไตรปิฎกของหลวงปู่ดุลย์ และเห็นปฏิบัติในการศึกษาเล่าเรียน พร้อมทั้งการประพฤติปฏิบัติกิจในพระศาสนาของท่าน ว่าเป็นไปด้วยความตั้งใจจริง ท่านอาจารย์สิงห์จึงได้ช่วยเหลือท่านในการขอญัตติ จนกระทั่งประสบผลสำเร็จ

ดังนั้น ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ขณะเมื่ออายุ ๓๑ ปี ท่านจึงได้ญัตติจากนิกายเดิมมาเป็นพระภิกษุในธรรมยุตติกนิกาย ณ พัทธสีมาวัดสุทัศน์ฯ จังหวัดอุบลราชธานี โดยมี พระมหาภูริ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระศาสนดิลก เจ้าคณะมณฑลออุตร เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ถ้าหากจะนับระยะเวลาที่ท่านไปอยู่ที่วัดสุทัศน์ในฐานะพระอาคันตุกะ จนกระทั่งได้รับเมตตาอนุญาตให้ได้ญัตติก็เป็นเวลานานถึง ๔ ปี รวมเวลาที่ดำรงอยู่ในภาวะของนิกายเดิมก็เป็นเวลานานถึง ๑๐ ปี

^๕ ปฐม นิคมานนท์ ดร. รศ. และคณะ, รวบรวมเรียบเรียง, อดุลไม่มีใดเทียม ประวัติปฏิบัติ และคำสอน, หน้า ๕-๑๑.

จากการที่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและพิจารณาข้อธรรมะเหล่านั้นจนแตกฉาน
ชำซองพอสมควรแล้ว ก็เห็นว่าการเรียนปริยัติธรรมอย่างเดียวนั้นเป็นแต่เพียงการจำหัวข้อธรรมะ
ได้เท่านั้น ส่วนการปฏิบัติให้ได้ผลและได้รู้สพระธรรมอย่างซาบซึ่งนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก
จึงบังเกิดความเบื่อหน่ายและทอดถอนในการเรียนพระปริยัติธรรมและมีความสนใจโน้มเอียงไป
ในทางปฏิบัติธรรม ทางธุดงค์ก็มีภูฐานอย่างแน่วแน่

นับว่าเป็นบุญลาภของหลวงปู่ดูลย์อย่างประเสริฐ ที่ในพรรษานั้นเองท่านพระอาจารย์มั่น
อุริทัตตะระ พระปรมาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายอารยญวาสี ได้เดินทางกลับจากธุดงค์ก็มีภูฐาน มา
พำนักจำพรรษาอยู่ที่วัดบูรพา จังหวัดอุบลราชธานี ข่าวที่พระอาจารย์มั่นมาจำพรรษา ที่วัดบูรพา
นั้นเลื่องลือไปทุกทิศทาง ทำให้ภิกษุสามเณร บรรดาศิษย์ และประชาชนแตกตื่นพื้นตัวพากันไปฟัง
พระธรรมเทศนาของพระอาจารย์มั่น

หลวงปู่ดูลย์กับอาจารย์สิงห์ ๒ สหายก็ไม่เคยล้าหลังเพื่อในเรื่องเช่นนี้ พากันไปฟังธรรม
เทศนาของพระอาจารย์มั่นกันเป็นประจำ ไม่ขาดแม้สักครั้งเดียว นอกจากได้ฟังธรรมะแปลกๆ ที่
สมบูรณ์ด้วยอรรถพญฺชนะ มีความหมายลึกซึ้งและรัดกุมกว้างขวาง ยังได้มีโอกาสเฝ้าสังเกต
ปฏิปทาของท่านพระอาจารย์มั่น ที่งดงามน่าเลื่อมใสศุทธอิริยาบถอีกด้วย ทำให้เกิดความซาบซึ่งถึง
ใจคำพูดแต่ละคำมีวินัยแปลคดี ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน จึงเพิ่มความสนใจใคร่ประพาศปฏิบัติ
ทางธุดงค์มีภูฐานมากยิ่งขึ้นทุกที

ครั้นออกพรรษาแล้วท่านอาจารย์มั่นได้ออกธุดงค์อีก ภิกษุ ๒ รูป คือ พระอาจารย์สิงห์
ขนฺตยาโกกับหลวงปู่ดูลย์ จึงตัดสินใจสละทิ้งการสอนการเรียน ออกธุดงค์ติดตามพระอาจารย์มั่น
ไปทุกแห่ง จนตลอดฤดูกาลนอกพรรษานั้น

ตามธรรมเนียมธุดงค์มีภูฐานของพระอาจารย์มั่นมีอยู่ว่า เมื่อถึงกาลเข้าพรรษาไม่ให้
จำพรรษารวมกันมากเกินไป ให้แยกกันไปจำพรรษาตามสถานที่อันวิเวก ไม่ว่าจะเป็นวัด เป็นป่า
เป็นถ้ำ เป็นเขา โคนไม้ ป่าช้า ลอมฟาง เรือนว่าง หรืออะไรก็ตามอัธยาศัยของแต่ละบุคคล แต่ละ
คณะ

เมื่อออกพรรษาแล้ว หากทราบข่าวว่าพระอาจารย์มั่นอยู่ ณ ที่ใดพระสงฆ์ก็พากันไปจาก
ทุกทิศทุกทางมุ่งไปยัง ณ ที่นั้นเพื่อเรียนพระกัมมัฏฐานและเล่าแจ้งถึงผลการประพาศปฏิบัติที่ผ่าน
มา เมื่อมีอันใดคิดพระอาจารย์จัดได้ช่วยแนะนำแก้ไข อันใดถูกต้องดีแล้วท่านจักได้แนะนำข้อ
กัมมัฏฐานอื่นๆ ขึ้นไป^๖

^๖ ธรรมสภา, ชีวิตประวัติและคำสอนหลวงปู่ดูลย์ อดุล, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา
สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓-๔๗.

ดังนั้น เมื่อจวนจะถึงกาลเข้าปริมพรรษา คือ พรรษาแรกแห่งการรุดงค์ของท่าน คณะหลวงปู่ดูลย์ จึงพากันแยกจากท่านพระอาจารย์มั่น เคารพรุดงค์ผ่านไปทางอำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ ครั้นถึงป่าท่าคันโท ก็สมมติทำเป็นสำนักวัดป่า เข้าพรรษาร่วมกัน ๕ รูป คือ

ท่านพระอาจารย์สิงห์

ท่านพระอาจารย์บุญ

ท่านพระอาจารย์สีทา

ท่านพระอาจารย์หนู

ท่านพระอาจารย์ดูลย์ อตุโล (คือ ตัวหลวงปู่เอง)

ทุกท่านปฏิบัติตามปรารภความเพียรอย่างอุกฤษฏ์แรงกล้า ปฏิบัติตามคำอบรมสั่งสอนของท่านปรมาจารย์อย่างสุดจิต ครั้งนั้น บริเวณแห่งนั้นเป็นสถานที่ทุรกันดาร เคลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ป่าที่ดุร้าย ไข้ป่าก็ชุกชุมมาก ขากที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้

ดังนั้นยังไม่ทันถึงครึ่งพรรษา ก็ปรากฏว่า อาพาธเป็นไข้ป่ากันหมด ยกเว้นท่านอาจารย์หนูองค์เดียว ต่างก็ได้ช่วยรับใช้พยาบาลกันตามมีตามเกิด หยูกยาที่จะนำมาเยียวรักษากันก็ไม่มี ความป่วยไข้เล่าก็ไม่ยอมลดละ จนกระทั่งองค์หนึ่งถึงแก่กรรมภาพลงในกลางพรรษานั้น ต่อหน้าต่อตาเพื่อนสหธรรมิกอย่างน่าเวทนา

สำหรับหลวงปู่ดูลย์ ครั้นได้สำนึกแล้วว่า มฤตยูกำลังคุกคามอย่างแรงทั้งหยูกยาที่จะนำมารักษาพยาบาลก็ไม่มี จึงตัดใจตนเองว่า "ถึงอย่างไร ตัวเราก็คงไม่พ้นเงื้อมมือของความตายในพรรษานี้เป็นแน่แล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้เราจักตาย ก็จงตายในสมาธิภาวนาเถิด" จึงปรารภความเพียรอย่างเอาเป็นเอาตาย ตั้งสติให้สมบุรณ์พยายามดำรงจิตให้อยู่ในสมาธิอย่างมั่นคงทุกอิริยาบถ พร้อมทั้งพิจารณาความตาย คือ มีมรณสติกับมัญฐานเป็นอารมณ์ไปด้วยโดยไม่ย่อท้อพรันพริ้งต่อมรณภัยที่กำลังคุกคามจะมาถึงตัวในไม่ช้านี้เลย

ณ ป่าท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์นี้เอง การปฏิบัติทางจิตที่หลวงปู่ดูลย์พากเพียรบำเพ็ญอยู่อย่างไม่ลดละ ก็ได้บังเกิดผลอย่างเต็มภาคภูมิ กล่าวคือ ขณะที่นั่งภาวนาอยู่ตั้งแต่หัวค่ำจนถึงมากนั้น จิตก็ค่อยๆ หยั่งลงสู่ความสงบและให้บังเกิดนิมิตขึ้นมา คือ เป็นพระพุทธรูปปรากฏขึ้นที่ตัวของท่าน ประหนึ่งว่าตัวของท่านเป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ท่านพยายามพิจารณารูปนิมิตต่อไปอีก แม้ขณะที่ออกจากที่บำเพ็ญสมาธิภาวนาแล้วและขณะออกเดินไปสู่ละแวกบ้านป่า เพื่อบิณฑบาต ก็เป็นปรากฏอยู่เช่นนั้น

วันต่อมาอีกก่อนที่รูปนิมิตจะหายไป ขณะที่เดินกลับจากบิณฑบาต ท่านได้พิจารณาตนเองก็ได้ปรากฏเห็นชัดว่า เป็นโครงกระดูกทุกส่วนสัต์ วันนั้นจึงเกิดความรู้สึกไม่อยากฉันอาหารจึงอาศัยความเอิบอิ่มใจของสมาธิจิตกระทำความเพียรต่อไป เช่น เดินจงกรมบ้าง นั่งสมาธิ

บ้างตลอดวันตลอดคืน และแล้วในขณะนั้นเองแสงแห่งพระธรรมก็บังเกิดขึ้น ปรากฏแก่จิตของท่าน

รู้ชัดว่าอะไรคือจิต อะไรคือกิเลส จิตปรุงกิเลสหรือกิเลสปรุงจิต และเข้าใจสภาพเดิมของจิตที่แท้จริงได้จนรู้กิเลสส่วนไหนละได้แล้ว ส่วนไหนยังละไม่ได้” ดังนี้

๑. บำเพ็ญเพียรภาวนาเป็นปกติไม่ขาดสาย ไม่เคยขาดตกบกพร่อง กลางคืนจะพักผ่อนเพียง ๒ ชั่วโมงเท่านั้น

๒. จันทมือเดียวตลอดมา เว้นแต่เมื่อมีกิจนิมนต์จึงฉัน ๒ มือ

๓. มีความเป็นอยู่ง่าย เมื่อขาดไม่คืนรนแสวงหา เมื่อมีไม่สั่งสม เป็นอยู่ตามมีตามเกิด เจริญด้วยขณิกาสันโดษ (คือสันโดษ ได้อย่างไร บริโภคอย่างนั้น)

๔. มีสติจะ พุคอย่างไรต้องทำอย่างนั้น มีความตั้งใจจริง จะทำอะไรแล้วต้องทำจนสำเร็จ

๕. สลลหุกวุตติ เป็นผู้มีคุณสมบัติเบากาย เบาใจ คือ เป็นผู้คล่องแคล่วว่องไว เดินตัวตรงและเร็ว แม้เวลาตื่นนอนพอรู้สึกตัวท่านจะลุกขึ้นทันที เหมือนคนที่พร้อมอยู่ตลอดเวลา

๖. นิยมการทำตัวง่าย ๆ สบาย ๆ ไม่มีพิธีรีตอง มักตำหนิผู้ที่เจ้าบทบาท มากเกินควร

๗. การปฏิสันถาร ท่านปฏิบัติเป็นเยี่ยมตลอดมา

หลวงปู่ดุลย์ เป็นผู้มีอุปนิสัยเยือกเย็น พุคน้อย สงบ อยู่เป็นนิตย์ มีวรรณผ่องใส ท่านรักความสงบจิตใจใฝ่ในความวิเวกมาก จะเห็นได้ว่าท่านชอบสวดมนต์บท "อรุณญะ รุกขมูเลวาศุณฺณาคาเรว ภิคุชโว " มาก

๓.๑.๓ ธรรมโอวาท

สำหรับหลวงปู่ดุลย์ นั้น ท่านเล่าว่าได้ตริตrongพิจารณาตามหัวข้อกัมมัฏฐานว่า "สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สฺสญฺญา อนตฺตา" ที่ท่านพระอาจารย์มั่นให้มา ในเวลาต่อมาก็เกิดความสว่างไสวในใจชัดว่า เมื่อสังขารขั้นระดับได้แล้ว ความเป็นตัวตนจักมีไม่ได้ เพราะไม่ได้เข้าไปเพื่อปรุงแต่ง ครั้นความปรุงแต่งขาดไป ความทุกข์จะเกิดขึ้นอย่างไร และจับใจความอริยสัจจะแห่งจิตได้ว่า

๑. จิตที่ส่งออกนอก เพื่อรับสนองอารมณ์ทั้งสิ้น เป็นสมุทัย

๒. ผลอันเกิดจากจิตที่ส่งออกนอกแล้วหวนไหว เป็นทุกข์

๓. จิตเห็นจิตอย่างแจ่มแจ้ง เป็นมรรค

๔. ผลอันเกิดจากจิตเห็นจิตอย่างแจ่มแจ้ง เป็นนิโรธ

แล้วท่านเล่าว่า เมื่อทำความเข้าใจในอริยสัจทั้ง ๔ ได้ดังนี้แล้ว ก็ได้พิจารณาทำความเข้าใจใน ปฏิจฺจสมุปฺปาท ได้ตลอดทั้งสาย

^๗ ปฐม นิกมานนทฺ, อดุลโลไม่มีใดเทียม ประวัติปฏิปทา และคำสอน, หน้า ๒๕.

คติธรรม ที่ท่านสอนอยู่เสมอ คือ

"อย่าส่งจิตออกนอก"

"จงหยุดคิดให้ได้"

"คิดเท่าไร ก็ไม่รู้ ต้องหยุดคิดให้ได้จึงรู้ แต่ก็ต้องอาศัยความคิด นั้นแหละจึงรู้"

"คนในโลกนี้ต้องมีสิ่งที่มี เพื่ออาศัยสิ่งนั้นเป็นผู้ปฏิบัติธรรมต้องปฏิบัติถึงสิ่งที่ไม่มีและอยู่กับสิ่งที่ไม่มี"

๓.๑.๔ ปัจฉิมวัยของหลวงปู่ดูลย์^๘

สังขารธรรมหนึ่งอุบัติขึ้นเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ ณ บ้านปราสาท ตำบลเจดีย์ อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ ได้เจริญเติบโตและรุ่งเรืองมาโดยลำดับตามวัย ได้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องดีงามอยู่ภายใต้ผ้ากาสาวพัสตร์เป็นเวลานานถึง ๖๔ พรรษา ท่านประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีงามของชาวพุทธตลอดเวลา เป็นเนืองนิตย์ของโลกล ท่านเป็นพุทธสาวกอย่างแท้จริง ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างสมบูรณ์บริบูรณ์ บัดนี้สังขารชั้นนั้นได้ดับลงแล้ว ตามสภาวะธรรม เมื่อ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

แม้ว่า หลวงปู่ดูลย์ อดุล ได้สละทิ้งร่างกายไปแล้ว แต่เมตตากรุณาที่ท่านได้ประสาทไว้แก่สานุศิษย์ทั้งหลาย ยังเหลืออยู่ คุณธรรมดังกล่าวยังคงประทับอยู่ในจิตใจของทุกๆ คน ไม่เสื่อมสิ้น^๙

๓.๒ บทบาทเป้าหมายในการเผยแผ่ธรรมของพระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อดุล)

บทบาทเป้าหมาย คือ การตั้งจิตอธิษฐานไว้ เมื่ออุปสมบทแล้ว มีความปรารถนาแรงกล้าในการศึกษาธรรมให้ยิ่งๆ ขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะการศึกษา กัมมัฏฐานที่วัดคอคโค^{๑๐} ส่วนการเผยแผ่ธรรมะของหลวงปู่ดูลย์นั้น ท่านเป็นพระนักปฏิบัติ ที่เคร่งครัดพระธรรมวินัยตามพระสาปยัดถือปฏิบัติตามครูอาจารย์คำสอนที่ให้เรียนวิชากัมมัฏฐาน คือ หลวงปู่แอก ที่ครูฝึกกัมมัฏฐานองค์แรก ถือความเห็นของครูอาจารย์เป็นหลัก คือจุดมุ่งหมายในขั้นแรกของเข้าสู่สมณเพศ แล้วท่านหลวงปู่ก็ยึดถือคำสอนของครูอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ถ่ายทอดความรู้ทางวิชากัมมัฏฐาน และประพฤติปฏิบัติตาม ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ เรียกว่า พระธรรมวินัย คือ โอวาทปาติโมกข์ ดังนี้

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๑.

^๙ ประตูลัทธิธรรม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.dharma-gateway.com>. (๕ ธ.ค. ๒๕๕๕).

^{๑๐} วัดคอคโค = วัดหลวงปู่แอก อาจารย์กัมมัฏฐานองค์แรกของหลวงปู่ดูลย์ ตั้งอยู่ในเขต ตำบลคอคโค อำเภอมืองสุรินทร์

- ๑) หลักการ คือ การไม่เบียดเบียนบุคคลอื่น
- ๒) วิธีการ คือ การทำความดีให้ถึงพร้อม
- ๓) อุคมการณ์ คือ มีขันติ ความอดทนในทุกสถานการณ์

เป็นหัวใจธรรมที่ประกาศพระศาสนาให้พระสาวก ๑,๒๕๐ รูปผู้มาประชุมโดยมิได้นัดหมาย^{๑๑} และให้ชำระใจให้บริสุทธิ์จากกิเลส จัดเป็น “พระธรรม” คำสั่งสอนที่ห้ามไม่ให้ทำความชั่วทางกาย วาจา จัดเป็น “พระวินัย” และเมื่อพระธรรมวินัยยังเป็นไปอยู่ตราบใดพระพุทธเจ้าชื่อว่าดำรงอยู่ได้ตราบนั้น

บทบาทเป้าหมายการเผยแผ่ธรรมนั้น นับว่าเป็นหัวใจของการสืบอายุพระพุทธศาสนา และเป็นการแสดงเจตนาต่อพุทธประสงค้อย่างแท้จริง ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสฝากวัตถุประสงค์ที่สำคัญให้แก่พระอรหันต์สาวก ๖๐ องค์ว่า

... “พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กุลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ บริสุทธิ์...”^{๑๒}

หน้าที่หรือว่าบทบาทในการเผยแผ่นี้ เป็นบทบาทของพระสงฆ์ที่สำคัญหากจะเทียบกับบทบาทด้านอื่น บทบาทนี้นับว่าเป็นงานที่คณะสงฆ์จัดทำมากกว่าอย่างอื่น อนึ่ง ในการเผยแผ่นั้น พระสงฆ์ก็ดำรงตนในบทบาทหน้าที่ดังที่พระพุทธองค์เคยดำรงมาแล้วเพราะการเผยแผ่ธรรมนั้นเป็นการให้ปัญญาแก่พุทธบริษัท จำต้องตั้งตนอยู่บนพื้นฐานความเป็นธรรม ผู้แสดงต้องมีภูมิธรรมความรู้ด้วย ดังพุทธพจน์ที่ว่าจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์นั้น คือ

- ๑) ทิฐุธรรมิกัตถะ (ประโยชน์ในชาตินี้)
- ๒) สัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์ชาติหน้า)
- ๓) ปรมัตถะ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน)

ประโยชน์หรือเป้าหมายทั้ง ๓ ประการนี้ คือ สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ให้พุทธบริษัท ๔ เพื่อที่จะไม่คลาดไม่พลัดตกจากประโยชน์อันพึงจะได้ในพระพุทธศาสนา

^{๑๑} ที.ม. ๑๐/๕๐/๕๐-๖๐.

^{๑๒} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, พุทธวิธี, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๒.

๓.๒.๑ บทบาทการเผยแพร่หลวงปู่ดูลย์ อตุโล

นอกจากงานด้านคันถธุระ จะได้รับการพัฒนาให้เจริญรุ่งเรืองดังได้กล่าวมาแล้ว ด้านวิปัสสนาธุระก็มีได้บ้าง นักปฏิบัติผู้ใคร่ในธรรมชาวสุรินทร์ ก็ได้หลวงปู่เป็นหลักสำคัญในการให้การอบรมสั่งสอน และแก้ไขชี้แนะแนวทางปฏิบัติ นับว่าเป็นบุญคุณลาภอันประเสริฐของชาวสุรินทร์ และจังหวัดใกล้เคียงถ้าเทียบกับประชาชนในที่อื่นหลายแห่ง จะเห็นว่าผู้ใฝ่ใจในธรรมปฏิบัติ ต้องเที่ยวเสาะหาครูบาอาจารย์กันเป็นเวลาแรมเดือนแรมปี เป็นระยะทางไกลเป็นร้อยเป็นพันกิโลเมตร ก็ยังได้พบบ้าง ไม่ได้พบบ้าง เนื่องจากครูบาอาจารย์ต่างๆ ท่านไม่ค่อยอยู่ประจำที่ แต่ชาวสุรินทร์นั้น มีหลวงปู่ดูลย์ ผู้สามารถชี้แนะได้ตลอดสาย คอยอยู่เป็นประจำที่วัดแล้ว จึงทำให้การพระศาสนาตามวิปัสสนาธุระ เจริญก้าวหน้าไปด้วยดีจะเห็นว่าการสอนวิปัสสนาของหลวงปู่ที่สำนักวัดบูรพารามนั้น ไม่มีการยกป้ายเปิดป้ายให้รู้ว่ามี การเรียนการสอนในด้านนี้แต่อย่างใด แต่ก็เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้แสวงหาธรรมปฏิบัติจากทั่วประเทศ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในสมัยที่หลวงปู่ท่านยังมีชีวิตอยู่นั้น มีชาวสุรินทร์จำนวนไม่น้อยที่ไม่รู้จัก หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ดังจะเห็นจากเรื่องราวที่ว่า "ชาวคณะจังหวัดสุรินทร์ ผู้ใฝ่ในการบุญการกุศล ได้พากันเหมารถบัส เพื่อไปกราบนมัสการ หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ที่คอยแม่บั้ง เชียงใหม่ บ้าง ไปกราบ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร ที่สกลนครบ้าง พระคุณเจ้าเหล่านั้นได้กล่าวเป็นเชิงชี้แนะแก่ชาวสุรินทร์เหล่านั้นว่า ที่จังหวัดสุรินทร์เองก็มีพระอริยเจ้าผู้มีคุณธรรมสูงอยู่ที่นี่คือ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ทำไมจึงไม่ไปกราบ หรือทำไมจึงไม่รู้กัน อุตส่าห์คั่นคั้น ตะเกียกตะกายไปถึงที่ไกลๆ โดยที่ไม่รู้ว่าที่จังหวัดของตนก็มีพระดีพระดังชั้นสุดยอดเหมือนกัน"^{๑๓}

กล่าวคือ เมื่อฝ่ายกัมมัฏฐาน เผยแผ่ไปสู่ญาติโยมทางไหนก็ตามกิจกรรมทางด้านวัดวาจะเกิดขึ้นตามมา ไม่ว่าแต่ละจุดแต่ละแห่ง ญาติโยมแต่ละตำบล แต่ละอำเภอ ล้วนอยากได้ "วัดป่า" ล้วนอยากได้พระปฏิบัติทั้งนั้น นับว่าเป็นการลำบาก เป็นการเพิ่มภาระแก่หลวงปู่อย่างยิ่ง คือไม่มีกำลังพล ไม่สามารถจะหาพระเณรไปโปรดญาติโยมให้ได้หลายจุด และให้ได้หลายแห่ง ก็เป็นอันว่าขัดข้องพอสมควรแต่เมื่อชาวบ้านเขาไม่ได้พระไป ก็หาโอกาสมาฟังเทศน์ฟังธรรมเป็นครั้งคราว หรือมาทำบุญบริจาคทานที่หลวงปู่เป็นครั้งคราว เพื่อฟังข้อวัตรปฏิบัติหรือข้อแนะนำกัมมัฏฐาน

อาจกล่าวได้ว่า ญาติโยมผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน ปฏิบัติสมาธิภาวนาในจังหวัดสุรินทร์ เมื่อเทียบกับจังหวัดอื่นแล้ว มักจะมีข้อสังเกตว่า ในจังหวัดอื่นนั้นพระสงฆ์สามารถปฏิบัติกัมมัฏฐานได้ดี แต่ทางจังหวัดสุรินทร์ แสดงให้เห็นว่าญาติโยมจะมีโอกาสทำได้ดีเป็นจำนวนมากเพราะเท่าที่

^{๑๓} รศ.ดร.ปฐม นิคมานนท์ และคณะ, อตุโล ไม่มีใครเทียม, พิมพ์ครั้งที่๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

หลวงปู่เผยแผ่คุณธรรมมา การเข้าถึงสมาธิปัญญานั้น ทำให้ญาติโยมตื่นตัวในการประพฤติปฏิบัติ ฝ่ายกัมมัฏฐานเป็นอันมาก ทางแถบอีสานเหนือ เช่น อุบล อุดร ขอนแก่น นั้น ในแง่การปฏิบัติรับใช้เลี้ยงดู ถวายอาหารการบริโภคนั้น การบำรุงพระกัมมัฏฐาน ทำได้ดี แต่ในแง่การตั้งใจทำสมาธิภาวนานั้น ผู้ทางจังหวัดสุรินทร์ไม่ได้ ส่วนทางสุรินทร์นั้น ในแง่การทะนุบำรุงจัดปัจจัยให้ถวายอุปถัมภ์แก่พระกัมมัฏฐานทางวัดถุนั้น ผู้ทางอีสานเหนือไม่ได้ แต่ถ้าในแง่การตั้งใจด้านสมาธิภาวนารักษาศีล ๘ ดูตามจำนวนแล้ว ทางสุรินทร์นี้ไม่ใช่ธรรมดาเลย ทางสุรินทร์กับบุรีรัมย์แถวนี้ นับว่าการปฏิบัติภาวนาอยู่ในเกณฑ์ดี พระเถระผู้ใหญ่ท่านให้ข้อสังเกตดังนี้ และเท่าที่สังเกตมาก็เห็นว่าเป็นไปดั่งนั้นจริง ทั้งนี้ คงเป็นผลจากที่หลวงปู่ได้ทุ่มเทความรู้ความสามารถในการเผยแผ่กัมมัฏฐาน พร้อมกับสนใจให้การศึกษาด้านพระปริยัติไปด้วยกระมัง จึงได้ผลออกมาในลักษณะดังกล่าว

ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศิษย์มากมายที่เคารพเลื่อมใสและศรัทธาในวัตรปฏิบัติของท่าน ทั้งที่เป็นบรรพชิตและเป็นฆราวาสปฏิบัติภาวนาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านของการส่งเสริมศิษย์ของท่านนั้น พระอาจารย์ดุลย์ให้ความเห็นว่า ศิษย์ที่เป็นภิกษุสามเณรและปรารธนาจะเจริญงอกงามอยู่ในบวรพุทธศาสนา ควรทำการศึกษาทั้งสองด้าน คือทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ กล่าวคือผู้ที่อายุน้อยมีความสามารถในการศึกษาเล่าเรียน ท่านก็สนับสนุนให้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมไปก่อน ครั้นพอมีเวลาว่างจากการศึกษาก็ให้ฝึกฝนในการปฏิบัติสมาธิภาวนาไปด้วย และถ้าผู้ใดสามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนในชั้นสูงต่อไปได้ ก็จะจัดส่งไปเรียนต่อในสำนักต่าง ๆ ที่กรุงเทพฯ หรือที่ซึ่งเจริญด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม ทำให้ท่านมีศิษย์ที่จบการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงหรือปริญญาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ จนกระทั่งไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ เช่น อินเดีย ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา เป็นจำนวนมาก

สำหรับผู้ที่มีอายุมาก หรือผู้ที่สนใจในรุดงค์กัมมัฏฐานที่ดี ท่านก็แนะนำให้ศึกษาพระธรรมวินัยให้พอเข้าใจให้พอคุ้มครองรักษาตัวเอง แล้วจึงมุ่งปฏิบัติกัมมัฏฐานต่อไปให้จริงจัง โดยได้แนะแนวทางให้สองวิธี กล่าวคือผู้สนใจในทางรุดงค์กัมมัฏฐานต่อไปให้จริงจัง โดยได้แนวทางให้สองวิธี กล่าวคือผู้ที่สนใจในทางรุดงค์กัมมัฏฐานตามแบบของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็จะแนะนำและส่งให้ไปอยู่รับการศึกษาตามสำนักต่าง ๆ กับครูบาอาจารย์ในแถบจังหวัดสกลนคร , อุดรธานี และหนองคาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สำนักวัดป่าอุดมสมพร และสำนักถ้ำขามของท่านพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร หลวงปู่ได้ฝากฝังไปอยู่มากที่สุด ส่วนผู้สนใจจะปฏิบัติทางด้านสมาธิวิปัสสนาอย่างเดียว ท่านจะให้อยู่ในสถานที่ที่ตนเองยินดี โดยให้เหตุผลว่า การปฏิบัติธรรมอย่างนี้ ไม่จำเป็นต้องเดินทางไปไหน ในเมื่อกายยาว ๑ วา หนา ๑ คืบนี้แหละเป็นตัวธรรม เป็นตัวโลก เป็นที่เกิดแห่งธรรม เป็นที่ดับแห่งธรรม เป็นที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้อาศัยบัญญัติไว้ซึ่ง

ธรรมทั้งปวง แม้ใครใคร่จะปฏิบัติธรรมก็ต้องปฏิบัติธรรมที่กายและใจเรา นี่ หาได้ไปปฏิบัติที่อื่นไม่ ดังนั้นไม่จำเป็นต้องหอบสังฆารนี้ไปที่ไหน ถ้าตั้งใจจริงแล้ว นั่งอยู่ที่ไหนธรรมก็เกิดที่ตรงนั้น ยิ่งผู้ใดสามารถปฏิบัติภาวนาในท่ามกลางความวุ่นวาย ความอึกทึกครึกโครมรอบ ๆ ตัว จนกำหนดจิตตั้งสมาธิได้ สมานนั้นเป็นสมาธิที่เข้มแข็งและมั่นคงกว่าธรรมดา ด้วยเหตุที่สามารถต่อสู้เอาชนะสถานะที่ไม่เป็นสัปปายะได้ คือไม่อำนวยนันทนท่านยังกล่าวอีกว่า การเดินจงกรมจนกระทั่งจิตหยั่งลงสู่ความสงบนั้น จะเกิดสมาธิที่แข็งแกร่งกว่าสมาธิที่สำเร็จจากการนั่งหรือนอน หรือแม้แต่การเข้าป่าเป็นยิ่งนัก ท่านมีแนวการสอนลูกศิษย์ ดังนี้

๑) บทบาททางการสอน

พระอาจารย์ดูลย์ อดุลโล ได้ชื่อว่าเป็นพระผู้ใหญ่ที่เป็นที่พึ่งของลูกศิษย์ทั้งที่เป็นฆราวาสและพระหนุ่มเณรน้อยทั่วไปได้เป็นอย่างดี ท่านได้กล่าวเอาไว้ตอนหนึ่งว่า

“ความหนักอกหนักใจที่สำคัญอย่างหนึ่งของนักปฏิบัติ คือการขาดกัลยาณมิตรที่มีความสามารถแนะนำทางและวิธีแก้ไขการปฏิบัติให้ได้ตลอดสาย และบางทีแม้มีกัลยาณมิตรคือครูบาอาจารย์ที่สามารถ แต่ท่านก็บังเอิญอยู่ไกลบ้าง โอกาสไม่อำนวยบ้างทำให้ไม่อาจแก้ไขแนวทางปฏิบัติได้ทันทั่วถึง ทำให้เกิดการเนินช้าไปโดยใช่เหตุ ที่ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ บางครั้งทำให้หลงวอกไปไกลจนกระทั่งหลงผิดไปก็มี บางกรณีถ้ามีผู้ชี้แนะให้ทันการก็จะเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ทั้งแก่เพื่อนนักปฏิบัติและทั้งแก่พระศาสนาเอง ผู้ใดมีปัญหาหรือข้อสงสัยแม้เล็กน้อยในทางปฏิบัติ ขออย่าได้รีรอสงสัยหรือว่าเกรงอกเกรงใจอะไร ขอให้ไปพบเพื่อไต่ถามได้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง แม้ว่าเมื่อไปแล้วพบว่าท่านเข้าที่ไปเสียแล้ว ก็ขอให้เรียกได้ทันที อย่าได้ต้องพลาดโอกาสสูญเสียประโยชน์ใหญ่เพราะเหตุความเกรงใจเพียงเล็กน้อย ตัวท่านนั้นเป็นเพียงนักปฏิบัติซื่อที่ผ่านประสบการณ์มานานปี พอจะสามารถเป็นกัลยาณมิตรได้บ้าง”

ท่านมักย้ำอยู่เสมอว่า ท่านไม่ต้องการใช้คำว่าครูและศิษย์ ท่านต้องการให้คิดว่า ท่านเป็นเพื่อนร่วมศึกษาแนวทางรอด แนวทางการสอนของท่านเป็นไปในแนวทางการบอกถึงประสบการณ์ และให้ผู้ศึกษาลองพิจารณาหรือปฏิบัติแล้วนำไปเปรียบเทียบดู เพราะท่านบอกว่าธรรมของใครก็ของมัน แม้จะมีเป้าหมายเดียวกันคือความพ้นทุกข์ แต่แนวทางการปฏิบัติจะไม่เหมือนกัน ท่านจะไม่เรียกใครว่าเป็นศิษย์ของท่านเลย จะใช้คำอื่นแทน เช่น ศิษย์ที่ติดตามท่านเดินธุดงค์ จะเรียกว่าคนเคยเดินธุดงค์ร่วมกัน เคยปฏิบัติธรรมร่วมกันเป็นต้นถ้าพูดเรื่องอื่น ๆ การสนทนากับพระอาจารย์ดูลย์มักจะไม่มีขีดยาว แต่ถ้าพูดเรื่องการปฏิบัติ การสนทนาจะยืดยาวทีละหลายชั่วโมง บางครั้งพูดยันสว่างก็เคยมีมาแล้ว ถ้าพูดเรื่องอื่น ๆ การสนทนากับพระอาจารย์ดูลย์มักจะไม่มีขีดยาว แต่ถ้าพูดเรื่องการปฏิบัติ การสนทนาจะยืดยาวทีละหลายชั่วโมง บางครั้งพูดยันสว่างก็เคยมีมาแล้ว แต่ที่พิเศษยิ่งกว่านั้นก็คือ ท่านสามารถพูดหรือสนทนาทางจิตกับผู้อื่นได้ ซึ่ง

นับเป็นความอัศจรรย์ยิ่งนัก เมื่อถูกถามว่า ไม่คุยกันแล้วจะรู้เรื่องได้อย่างไร พระอาจารย์ดุลย์ท่านตอบว่า “การพูดไม่สามารถตอบปัญหาได้ทุกอย่างหรอก”^{๑๔}

๓.๓ บทบาทที่ใช้การเผยแพร่ธรรมของพระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)

พระอาจารย์ดุลย์ อตุโล ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศิษย์มากมายที่เคารพเลื่อมใสและศรัทธาในวัตรปฏิบัติของท่าน ทั้งที่เป็นบรรพชิตและเป็นฆราวาส ปฏิบัติในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในด้านของการส่งเสริมศิษย์ของท่านนั้น พระอาจารย์ดุลย์ให้ความเห็นว่า ศิษย์ที่เป็นภิกษุสามเณรและปรารธนาจะเจริญงอกงามอยู่ในบวรพุทธศาสนา ควรทำการศึกษาทั้งสองด้าน คือทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ กล่าวคือผู้ที่อายุน้อยมีความสามารถในการศึกษาเล่าเรียน ท่านก็สนับสนุนให้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมไปก่อน ครั้นพอมีเวลาวางจากการศึกษาก็ให้ฝึกฝนในการปฏิบัติสมาธิภาวนาไปด้วย และถ้าผู้ใดสามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนในชั้นสูงต่อไป ก็จะจัดส่งไปเรียนต่อในสำนักต่าง ๆ ที่กรุงเทพฯ หรือที่ซึ่งเจริญด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม ทำให้ท่านมีศิษย์ที่จบการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูง หรือปริญญาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ จนกระทั่งไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ เช่น อินเดีย ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา เป็นจำนวนมาก

สำหรับผู้ที่มีอายุมาก หรือผู้ที่สนใจในชุดคัมภีร์มัญฐานก็ดี ท่านก็แนะนำให้ศึกษาพระธรรมวินัยให้พอเข้าใจให้พอคุ้มครองรักษาตัวเอง แล้วจึงมุ่งปฏิบัติกัมมัฏฐานต่อไปให้จริงจัง โดยได้แนะแนวทางให้สองวิธี กล่าวคือผู้สนใจในทางชุดคัมภีร์มัญฐานต่อไปให้จริงจัง โดยได้แนวทางให้สองวิธี กล่าวคือผู้ที่สนใจในทางชุดคัมภีร์มัญฐานตามแบบของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็จะแนะนำและส่งให้ไปอยู่รับการศึกษาตามสำนักต่าง ๆ กับครูบาอาจารย์ในแถบจังหวัดสกลนคร , อุตรธานี และหนองคาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สำนักวัดป่าอุดมสมพร และสำนักถ้ำขามของท่านพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร หลวงปู่ได้ฝากฝังไปอยู่มากที่สุด

ส่วนผู้สนใจจะปฏิบัติทางด้านสมาธิวิปัสสนาอย่างเดียว ท่านจะให้อยู่ในสถานที่ที่ตนเองยินดี โดยให้เหตุผลว่า การปฏิบัติธรรมอย่างนี้ ไม่จำเป็นต้องเดินทางไปไหน ในเมื่อกายยาว ๑ วา หนา ๑ คืบนี้แลเป็นวัตรธรรม เป็นตัวโลก เป็นที่เกิดแห่งธรรม เป็นที่ดับแห่งธรรม เป็นที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้อาศัยบัญญัติไว้ซึ่งธรรมทั้งปวง แม้ใครใคร่จะปฏิบัติธรรมก็ต้องปฏิบัติธรรมที่กายและใจเรานี้ หาได้ไปปฏิบัติที่อื่นไม่ ดังนั้นไม่จำเป็นต้องหอบสังขารนี้ไปไหน ถ้าตั้งใจจริงแล้ว นั่งอยู่ที่ไหนธรรมก็เกิดที่ตรงนั้น ยิ่งผู้ใดสามารถปฏิบัติภาวนาในท่ามกลางความวุ่นวาย ความอึกทึกครึกโครมรอบ ๆ ตัว จนกำหนดจิตตั้งสมาธิได้ สมาธินั้นเป็นสมาธิที่เข้มแข็ง

^{๑๔} ธรรมสภา, ชีวิตประวัติ และคำสอน หลวงปู่ดูลย์ อตุโล, หน้า ๒๑๑.

และมันคงกว่าธรรมดา ด้วยเหตุที่สามารถต่อสู้เอาชนะสถานะที่ไม่เป็นสัปปายะได้ คือไม่อำนวนั่นเอง

ท่านยังกล่าวอีกว่า การเดินจงกรมจนกระทั่งจิตหยั่งลงสู่ความสงบนั้น จะเกิดสมาธิที่แข็งแกร่งกว่าสมาธิที่สำเร็จจากการนั่งหรือนอน หรือแม้แต่การเข้าป่าเป็นยิ่งนัก^{๕๕}

๓.๔ บทบาทใช้ กลวิธีและอุบายประกอบการสอนของพระราชาครู (หลวงปู่ดูลย์ อดุล)

กลวิธีการเผยแผ่ หมายถึง การใช้วิธีการในการออกประกาศพระศาสนา ด้วยการส่งเสริมลูกศิษย์ที่เป็นภิกษุสามเณรให้มีการศึกษาทั้งสองด้าน คือ ทางสายปริยัติและปฏิบัติ กล่าวคืออาตมายังน้อยมีความสามารถในการศึกษาเล่าเรียนท่านก็สนับสนุนปริยัติธรรมไปก่อน ครั้นพอเวลาว่างจากการศึกษาก็ให้ฝึกฝนในสายการปฏิบัติสมาธิ ภาวนาไปด้วย หากผู้มีความรู้ความสามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนในชั้นสูงต่อไปได้ ท่านก็จัดให้ไปเรียนต่อที่กรุงเทพมหานคร สำหรับผู้อายุมาก ท่านแนะนำให้เรียนกัมมัฏฐาน หลวงปู่ท่านมีกลวิธีในการสอน ดังนี้ คือ

๓.๔.๑ กลวิธีในการสอนของหลวงปู่ดูลย์

พระอาจารย์ดูลย์ อดุล ได้ชื่อว่าเป็นพระผู้ใหญ่ที่เป็นที่พึ่งของลูกศิษย์ทั้งที่เป็นฆราวาสและพระหนุ่มเณรน้อยทั่วไปได้เป็นอย่างดี ท่านได้กล่าวเอาไว้ตอนหนึ่งว่า

“ความหนักอกหนักใจที่สำคัญอย่างหนึ่งของนักปฏิบัติ คือการขาดกัลยาณมิตรที่มีความสามารถแนะนำทางและวิธีแก้ไขการปฏิบัติให้ได้ตลอดสาย และบางทีแม้มีกัลยาณมิตรคือครูบาอาจารย์ที่สามารถ แต่ท่านก็บังเอิญอยู่ไกลบ้าง โอกาสไม่อำนวนบ้างทำให้ไม่อาจแก้ไขแนวทางปฏิบัติได้ทันทั่วทั้ง ทำให้เกิดการเน้นเข้าไปโดยใช่เหตุที่ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ บางครั้งทำให้หลวงวกลงไปไกลจนกระทั่งหลงผิดไปก็มี บางกรณีถ้ามีผู้ชี้แนะให้ทันการก็จะเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ทั้งแก่เพื่อนนักปฏิบัติและทั้งแก่พระศาสนาเองผู้ใดมีปัญหาหรือข้อสงสัยแม้เล็กน้อยในทางปฏิบัติ ขอย้ำได้รื้อลงเลหรือว่าเกรงอกเกรงใจอะไร ขอให้ไปพบเพื่อได้ถามได้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง แม้ว่าเมื่อไปแล้วพบว่าท่านเข้าที่ไปเสียแล้ว ก็ขอให้เรียกได้ทันที อย่าได้ต้องพลาดโอกาสสูญเสียประโยชน์ใหญ่เพราะเหตุความเกรงใจเพียงเล็กน้อย ตัวท่านนั้นเป็นเพียงนักปฏิบัติซราที่ผ่านประสบการณ์มานานปี พอจะสามารถเป็นกัลยาณมิตรได้บ้าง”

ท่านมักย้ำอยู่เสมอว่า ท่านไม่ต้องการใช้คำว่าครูและศิษย์ ท่านต้องการให้คิดว่า ท่านเป็นเพื่อนร่วมศึกษาแนวทางรอด แนวทางการสอนของท่านเป็นไปในแนวทางการบอกถึงประสบการณ์ และให้ผู้ศีกษาลองพิจารณาหรือปฏิบัติแล้วนำไปเปรียบเทียบดู เพราะท่านบอกว่าธรรมของใครก็ของมัน แม้จะมีเป้าหมายเดียวกันคือความพ้นทุกข์ แต่แนวทางการปฏิบัติจะไม่

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑ – ๑๑๓.

เหมือนกัน ท่านจะไม่เรียกใครว่าเป็นศิษย์ของท่านเลย จะใช้คำอื่นแทน เช่น ศิษย์ที่ติดตามท่านเดินธุดงค์ จะเรียกว่าคนเคยเดินธุดงค์ร่วมกัน เคยปฏิบัติธรรมร่วมกัน เป็นต้น

ถ้าพูดเรื่องอื่น ๆ การสนทนากับพระอาจารย์คุณลย์มักจะไม่น่าเบื่อ แต่ถ้าพูดเรื่องการปฏิบัติ การสนทนาจะยืดเยื้อหลายชั่วโมง บางครั้งพูดจนสว่างก็เคยมีมาแล้ว แต่ที่พิเศษยิ่งกว่านั้นก็คือ ท่านสามารถพูดหรือสนทนาทางจิตกับผู้อื่นได้ ซึ่งนับเป็นความอัศจรรย์ยิ่งนัก เมื่อถูกถามว่า ไม่คุยกันแล้วจะรู้เรื่องได้อย่างไร พระอาจารย์คุณลย์ท่านตอบว่า “การพูดไม่สามารถตอบปัญหาได้ทุกอย่างหรอก”

พระอาจารย์คุณลย์ เป็นพระที่มีพรสวรรค์ในการอธิบายธรรมให้แจ่มแจ้ง ท่านสามารถอธิบายธรรมที่มีผู้ไม่เข้าใจ ให้เข้าใจได้อย่างง่ายดาย นอกจากนี้ท่านยังเป็นอาจารย์แก้อารมณ์ให้แก่ผู้ปฏิบัติธรรมให้ปฏิบัติไปอย่างถูกต้อง ยากที่จะหาผู้ใดมาเทียบได้ ทั้งนี้มีตัวอย่างของหลวงตาพวง ซึ่งศิษย์ของท่านได้บันทึกเอาไว้ว่า ศิษย์ของหลวงปู่ชื่อหลวงตาพวง ได้มาบวชตอนวัยชรา นับเป็นผู้บุกเบิกสำนักปฏิบัติธรรมบนเขาพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์ หลวงตาพวงได้ทุ่มเทชีวิตจิตใจให้แก่การประพฤติปฏิบัติ เพราะท่านสำนึกตนว่าขอบวชเมื่อแก่ มีเวลาแห่งชีวิตเหลือน้อย จึงเร่งความเพียรตลอดวันตลอดคืน

พอเริ่มได้ผลเกิดความสงบ ก็เผชิญกับวิปัสสนูปกิเลสอย่างร้ายแรง เกิดความสำคัญผิด เชื่อนั่นอย่างสนิทว่าตนเองได้บรรลุอรหัตผล เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง เป็นผู้สำเร็จผู้เปี่ยมไปด้วยบุญญาธิการ ได้เล็งญาณ (คิดเอง) ไปจนทั่วสากลโลก เห็นว่าไม่มีใครรู้หรือเข้าถึงธรรมเสมอด้วยตน บังเกิดจิตคิดเอ็นดูสรรพสัตว์ทั้งหลาย ใครจะไปโปรดให้พ้นจากทุกข์โทษ ความโง่เขลา เล็งเห็นพระสงฆ์ทั้งหมด ตลอดจนครูบาอาจารย์ล้วนแต่ยังไม่รู้ จึงตั้งใจจะไปโปรดหลวงปู่คุณลย์ผู้เป็นพระอาจารย์เสียก่อน

ดังนั้นหลวงตาพวงจึงได้เดินทางด้วยเท้าเปล่าจากเขาพนมรุ้ง เดินทางข้ามจังหวัดมาไม่ต่ำกว่า ๘๐ กิโลเมตร มาจนถึงวัดบูรพาาราม หวังจะแสดงธรรมให้หลวงปู่ฟัง หลวงตาพวงมาถึงวัดบูรพาาราม เวลา ๖ ทุ่มกว่า ญาติทุกหลังปิดประตูหน้าต่างหมด พระเณรจำวัดกันหมด หลวงปู่ก็เข้าห้องไปแล้ว ท่านร้องเรียกหลวงปู่ด้วยเสียงอันดัง ตอนนั้นท่านเจ้าคุณพระโพธิ์นันทมุนียังเป็นสามเณรอยู่ ได้ยินเสียงเรียกอันดังลั่นว่า “หลวงพ่อ หลวงพ่อ หลวงพ่อคุณลย์” ก็จำได้ว่าเป็นเสียงของหลวงตาพวงจึงลุกไปเปิดประตูรับ สังเกตดูก็รีบาก็ไม่เห็นมีอะไรผิดปกติ เพียงแต่รู้สึกแปลกใจว่า ตามธรรมดาท่านหลวงตาพวงมีความเคารพอ่อนน้อมต่อหลวงปู่ พูดเสียงเบา ไม่บังอาจระบุชื่อของท่าน แต่คืนนี้ค่อนข้างจะพูดเสียงดังและระบุชื่อด้วยว่า “หลวงตาคุณลย์ ออกมาเดี๋ยวนี้ พระอรหันต์มาแล้ว”

ครั้นเมื่อหลวงปู่ออกมาแล้ว ตามธรรมดาหลวงตาพวงจะต้องกราบหลวงปู่ แต่คราวนี้ไม่กราบ แถมยังต่อว่าเสียอีกว่า “อ้าว ไม่เห็นกราบ ท่านผู้สำเร็จมาแล้ว ไม่เห็นกราบ” เข้าใจว่าหลวงปู่ท่านคงทราบโดยตลอดว่าอะไรเป็นอะไร ท่านจึงนั่งเฉย ไม่พูดอะไรแม้แต่คำเดียว ปล่อยให้หลวงตาพวงพูดไปเรื่อย ๆ

หลวงตาพวงส่ายหัวว่า “รู้ไหมว่าเดี๋ยวนี้ผู้สำเร็จอุบัติขึ้นแล้ว ที่มานี้ด้วยเมตตา ต้องการจะมาโปรด ต้องการจะมาชี้แจงแสดงธรรมปฏิบัติให้เข้าใจ”

หลวงปู่ยังคงวางเฉย ปล่อยให้ท่านพูดไปเป็นชั่วโมงทีเดียว สำหรับพวกเราพระเณรที่ไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจ ก็พากันตลกอกตลกใจกันใหญ่ ด้วยไม่รู้ว่ามันเป็นอะไรกันแน่ ครั้นปล่อยให้หลวงตาพวงพูดนานพอสมควรแล้ว หลวงปู่ก็ชักถามเป็นเชิงล้อตามเอาใจว่า “ที่ว่าอย่างนั้น ๆ เป็นอย่างไร และหมายความว่าอย่างไร” หลวงตาพวงก็ตอบตะกุกตะกัก ผิด ๆ ถูก ๆ แต่ก็อุตส่าห์ตอบ เมื่อหลวงปู่เห็นว่าอาการรุนแรงมากเช่นนั้น จึงสั่งว่า “เออ เณรพาหลวงตาไปพักผ่อนที่โบสถ์ ไปโน้นที่พระอุโบสถ” เณร (เจ้าคุณพระโพธิ์นันทมุนี) ก็พาหลวงตาไปที่โบสถ์จัดที่จัดทางถวาย หลวงตาวางสัณการะแล้วก็กลับออกจากโบสถ์ไปเรียกพระองค์นั้นองค์นี้ที่ท่านรู้จักให้ลูกขึ้นฟังเทศน์ฟังธรรม รบกวณพระเณรตลอดทั้งคืน

หลวงปู่พยายามแก้ไขหลวงตาพวงด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ หลอกล่อให้นั่งสมาธิ ให้นั่งสงบ แล้วย้อนจิตมาสู่ที่ต้นตอ มิให้จิตแล่นไปข้างหน้า จนกระทั่งสองวันก็แล้ว สามวันก็แล้ว ไม่สำเร็จ หลวงปู่จึงใช้อีกวิธีหนึ่งซึ่งคงเป็นวิธีของท่านเอง ด้วยการพูดแรงให้โกรธหลายครั้งก็ไม่ได้ผล ผ่านมาอีกหลายวันก็ยังสงบลงไม่ได้ หลวงปู่เลยพูดให้โกรธด้วยการด่าว่า “เออ สัตว์นรก ๆ ไปเดี๋ยวนี้ ออกจากกุฎิเดี๋ยวนี้” ทำให้หลวงตาพวงโกรธอย่างรุนแรง ลูกพรวดพราดขึ้นไปหิบบเอาบาตร จีวรและกลดของท่านลงจากกุฎิ มุ่งหน้าไปวัดป่าโยธาประสิทธิ์ ซึ่งอยู่ห่างจากวัดบูรพาารามไปทางใต้ ประมาณ ๓-๔ กิโลเมตร ซึ่งขณะนั้นท่านเจ้าคุณพระราชสุทธาจารย์ (โชติ คุณสมฺปนฺโน) ยังพำนักอยู่ที่นั่น

ที่เข้าใจว่าหลวงตาพวงโกรธนั้นเพราะเห็นท่านมือไม้สั่น หิบบของผิด ๆ ถูก ๆ คว่ำเอาได้ (สำหรับจุดไฟ) คุณหนึ่ง นึกว่าเป็นกลด และยังเปล่งวาจาออกมาอย่างน่าขำว่า “เออ คุณจะไปเดี๋ยวนี้ หลวงตาคุณยังไม่ใช่แม่กู” เสร็จแล้วก็คว่ำเอาบาตร จีวร และหิบบเอาได้คุ่นยาวขึ้นแบกไว้บนบ่า คงนึกว่าเป็นคันกลดของท่าน แถมคว่ำเอาไม้กวาดไปด้ามหนึ่งด้วย ไม่รู้เอาไปทำไม

ครั้นพอไปถึงวัดป่า ทนที่ที่ช่างทำเข้าสู่บริเวณวัดป่าที่นั่นเอง อาการของจิตที่น้อมไปติดมันอยู่กับอารมณ์ภายนอก โดยปราศจากการควบคุมของสติที่ได้สัดส่วนกันก็แตกทำลายลง เพราะถูกกระแทกด้วยอำนาจแห่งความโกรธอันเป็นอารมณ์ที่รุนแรงกว่า ยังสติสัมปชัญญะให้บังเกิดขึ้น ระลึกย้อนกลับได้ว่าตนเองได้ทำอะไรลงไปบ้าง ผิดถูกอย่างไร สำคัญตนผิดอย่างไร

และได้พูดจาไม่สมควรอย่างไรออกมาบ้าง เมื่อหลวงตาพวงได้สติสำนึกแล้ว ก็ได้เข้าพบท่าน เจ้าคุณพระราชสุทธารจารย์ และเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้ท่านทราบ ท่านก็ได้ช่วยแนะนำและเตือนสติเพิ่มเติมอีก ทำให้หลวงตาพวงได้สติคืนมาอย่างสมบูรณ์และบังเกิดความละอายใจเป็นอย่างยิ่ง

หลังจากได้พักผ่อนเป็นเวลาพอสมควรแล้ว ก็ย้อนกลับมากราบขอขมาหลวงปู่ กราบเรียนว่าท่านจำคำพูดและการกระทำทุกอย่างได้หมด และรู้สึกละอายใจมากที่ตนทำอย่างนั้น

หลวงปู่ได้แนะทางปฏิบัติให้ และบอกว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้ว่าถึงประโยชน์ก็มีประโยชน์อยู่เหมือนกัน มีส่วนคืออยู่เหมือนกัน คือจะได้เป็นบรรทัดฐาน เป็นเครื่องนำสติมาให้ตกอยู่สภาวะนี้อีก เป็นแนวทางตรงที่จะได้นำมาประกอบการปฏิบัติให้ดำเนินไปอย่างมั่นคงในแนวทางตรงต่อไป”^{๑๖}

๓.๔.๒ กุศโลบายสอนนักเรียน

ตามปกติคนทั่วไปมักจะมองพระธุดงค์ว่าเป็นผู้มีวิชาอาคม หรือว่ามีของดีเอาไว้ป้องกันตัว จึงทำให้สามารถท่องเที่ยวไปตามป่าเขาถ้ำเนาไพร หรือป่าลึกที่มีแต่อันตรายได้โดยปลอดภัย ครั้งหนึ่ง เมื่อพระอาจารย์คุณญ์เดินทางกลับจาก จ.อุบลราชธานี มา จ.สุรินทร์ เพื่อโปรดญาติโยม และพำนักอยู่ที่สำนักสงฆ์ป่าหนองเสม็ดนั้น มีนักเลงอันธพาลผู้หนึ่ง มีความโหดร้ายระดับเสียเป็นที่กลัวเกรงแก่ประชาชนในละแวกนั้น กลุ่มของชายผู้นี้ท่องเที่ยวหากินแถบชายแดนไทยและกัมพูชา เมื่อทราบข่าวว่ามีพระธุดงค์เดินทางมาพำนักที่นี่ ด้วยความมั่นใจว่าพระองค์นั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีวิชาด้านคาถาอาคมลึกลับอย่างแน่นอน จึงออกเดินทางพร้อมลูกน้อง ๔ คน พร้อมอาวุธครบมือ มุ่งหน้ามายังสถานที่ซึ่งพระอาจารย์คุณญ์พักอยู่ ด้วยต้องการเครื่องรางของขลังไว้ป้องกันตัว ขณะนั้นเป็นเวลาประมาณ ๒ หุ่มนักเลงกลุ่มนั้นได้เข้ามาหาท่าน และแจ้งวัตถุประสงค์ให้ทราบ

ดังที่ทราบแล้วว่า พระอาจารย์คุณญ์ท่านเป็นเลิศในการหาอุบายสอนคน เมื่อท่านทราบว่าวัตถุประสงค์แล้ว จึงกล่าวกับนักเลงเหล่านั้นว่า ถ้าอยากได้อาคม ต้องมีพื้นฐานให้แน่นก่อน มิฉะนั้นแล้วอาคมอาจจะย้อนเป็นอันตรายแก่ผู้เรียน พื้นฐานที่ท่านสอนนักเรียนเหล่านั้นหาใช่ได้อื่น คือสมาธินั่นเอง โดยท่านได้ให้เหตุผลแก่พวกนักเลงไว้อย่างน่าสนใจว่า คาถาทุกคาถา หรือวิชาอาคมที่ประสงค์จะเรียนนั้น จะต้องอาศัยพื้นฐานคือพลังจิต จิตเล่าจะมีพลังได้ก็ต้องมีสมาธิสมาธินั้นจะเกิดขึ้นได้ก็แต่การนั่งภาวนา ทำให้สงบ วิชาที่ร่ำเรียนไปจึงจะบังเกิดผลศักดิ์สิทธิ์ไม่มีพิบัติภัยตามมา ฝ่ายนักเลงเหล่านั้น เมื่อได้เห็นอากัปกิริยาอันสงบเย็น มั่นคง มิได้รู้สึก

^{๑๖} อ้างแล้ว.

สะทกสะท้านต่อพวกเขา ประกอบกับปฏิปทาอันงดงามของท่าน ก็เกิดความเลื่อมใสนับถือ จึงยินดีปฏิบัติตามที่พระอาจารย์คุณญ่แนะนำ

นักเลงเหล่านั้นพากันนั่งสมาธิด้วยความตั้งใจ เพียงชั่วระยะเวลาไม่กี่นาที จิตใจของเขาก็เข้าสู่สมาธิ และบังเกิดปีติอย่างแรงกล้า ท่านได้คอยแนะนำจนนักเลงพวกนั้นนั่งสมาธิไปถูกทาง และนั่งอยู่กับท่านตลอดคืน อานุภาพแห่งศีลและสมาธิที่ได้รับการแนะนำจากท่าน ยังให้เกิดปัญญาแก่นักเลงกลุ่มนั้น ทำให้จิตใจของเขารู้สึกอึดอัด เบื่อบ่นไปด้วยศรัทธา จึงเปลี่ยนใจไปจากการอยากได้วิชาอาคม เพราะซาบซึ้งในรสแห่งการปฏิบัตินั้น ครั้นรุ่งเช้า ต่างก็พากันปฏิญาณตนว่าจะกลับตัวเป็นคนดี เลิกประพฤติในสิ่งที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น แล้วกราบลาพระอาจารย์คุณญ่กลับบ้านเรือนของตนไป^{๑๗}

๓.๔.๓ อุบายในการสอนศิษย์ของหลวงปู่คุณญ่

พระพุทธรูปกับสัตว์ป่า มักจะหนีกันไม่พ้น พระพุทธรูปมักจะต้องเผชิญกับสัตว์ป่าเสมอ ๆ บางครั้งก็พบสัตว์ที่ไม่เป็นอันตราย แต่บางครั้งก็แทบเอาชีวิตไม่รอด ในชีวิตการเดินธุดงค์ของพระอาจารย์คุณญ่ ท่านได้เผชิญกับสิงสาราสัตว์มาหลายครั้ง แต่ท่านก็สามารถรอดพ้นจากการถูกสัตว์ป่าทำร้ายมาได้

พระอาจารย์คุณญ่ท่านได้ให้เหตุผลว่า ตามธรรมชาติของสัตว์ป่าแล้ว มักจะไม่ทำอันตรายผู้ที่ไม่ทำอันตรายแก่มัน และมันจะเป็นฝ่ายวิ่งหนีเสมอ เพราะสัตว์เดรัจฉานนั้นย่อมมีความกลัวมนุษย์ มันจะตกใจแล้วรีบหลบหนีไปเมื่อได้พบเห็นมนุษย์ แต่เมื่อเห็นทีว่ามันจะมาทำอันตราย เราก็พยายามหลีกหนี ถ้าจำเป็นก็ขึ้นต้นไม้ใหญ่ ๆ สัตว์เหล่านั้นก็จะผ่านพ้นไปตามทางของมัน แต่ถ้าเราไม่เห็นมัน และมันกำลังตกมันหรือเป็นบ้า มันก็จะเอาความบ้ามาทำอันตรายเราได้ ถ้าสัตว์นั้นเป็นปกติธรรมดาแล้ว มันก็ย่อมกลัวเราเช่นกัน ย่อมจะไปตามเรื่องของมัน จะไม่มีการเบียดเบียนกันเลย หลังจากท่านพระอาจารย์คุณญ่เดินธุดงค์ไปทางกัมพูชามาครั้งหนึ่งแล้วกับสามเณรโชติและสามเณรทอน ท่านประสบเหตุร้ายถูกควายป่าขวิด แต่ก็ไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใดในคราวนั้น อีกคราวหนึ่ง ขณะที่พระอาจารย์คุณญ่พำนักอยู่ที่สำนักสงฆ์ป่าหนองเสม็ด พอออกพรรษาแล้วท่านก็เดินธุดงค์ไปกัมพูชาอีกครั้ง โดยครั้งนี้มีเด็กชายชอม ผู้มีกิตติศัพท์ว่ามีความดีดั่งผิดปกติกว่าเด็กทั่วไปเป็นผู้ติดตาม ขณะที่เดินทางผ่านป่าโปร่งแห่งหนึ่ง ก็ต้องชะงักฝีเท้าลง เพราะปรากฏภาพที่น่าตื่นตระหนกสะท้านขวัญขึ้นที่ต้นไม้ใหญ่เบื้องหน้า บนต้นไม้มีเสือตัวหนึ่งหมอบนั่งอยู่บนกิ่งไม้ ต่ำลงมาที่คาบไม้ไม่ห่างกันนักมีหมาป่าตัว

^{๑๗} อ่างแล้ว.

หนึ่งอยู่สงบนิ่งนัยน์ตาจ้องเขม็งไปที่เสื้อ ครู่หนึ่งพระอาจารย์ดุลย์ก็ป栞บโชนเด็กชายหอมให้คลายจากความตื่นตกใจกลัว เพราะเมื่อสังเกตพิจารณาดูโดยละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ไม่น่ากลัวแต่อย่างใด ด้วยความสงสัยว่าเหตุใดสองสัตว์ร้ายนี้จึงมาอยู่ในที่เปลี่ยวด้วยกัน และมีอาการนิ่งเงียบไม่ไหวติง แทนที่เจ้าสุนัขป่าจะวิ่งหนีและเจ้าเสือวิ่งไล่ตะครุบเพื่อเป็นภักษาหาร ท่านจึงพาเด็กชายหอมเคลื่อนที่เข้าไปใกล้ แล้วชี้ให้เด็กชายหอมที่มีท่าทางคือคิ่งผิปกคิตดูว่า เสื้อที่หมอบนั่งบนกิ่งไม้ นั้น มีท่าทางอกสันขั้วญหาย มีขนยุ่งเหยิง หางหลุบชุกอยู่ทีกั้น แสดงว่ามันขั้วญหนีคฝอหมดแล้ว ไม่คิ่งจะทำอะไรใครอีกแล้ว

ส่วนเจ้าหมาป่าที่อยู่คาบข้างล่างนั้น สงบนิ่งอยู่ในท่ากระโจน ตาจ้องเป้งอยู่ที่เสื้อตัวนั้นอย่างไม่วะพริบ ส่วนคอของมันขัดอยู่กับง่ามกิ่งไม้ที่อยู่คิ่งขึ้นไป ลักษณะของมันบอกรู้ว่าตายสนิท เมื่อพิจารณาดูพื้นดินโดยรอบแล้วก็สันนิษฐานได้ว่า เมื่อคิ่งนี้ ขณะที่เจ้าเสือ ออกท่องเที่ยวหาอาหารอยู่ ก็ประจันหน้าเข้ากับฝูงสุนัขพันที ฝูงสุนัขป่าที่ดุร้ายก็วิ่งไล่ล้อมขย้ากค้อย่างชุลมุนวุ่นวาย เจ้าเสือกคิ่งจะสู้ศคฤทธิ ระหว่างที่สู้พลางหนีพลางก็มาถึงคิ่งไม้พอดิ เสือกก็กระโจนคิ่งขึ้นไปหอบคิ่งหนี้อยู่บนคิ่ง

ส่วนฝูงสุนัขป่าคิ่งห้อมล้อมกันอยู่คิ่งคิ่งไม้ เหากรรโชนไล่ บางตัวก็กระโจนคิ่งขึ้นบ้าง เจ้าตัวที่ตายอยู่บนคาบคิ่งไม้ นั้น อาจจะเป็นจำฝูงก็คิ เพราะดูท่าจะกระโจนคิ่งได้สูงกว้าเพื่อน แต่เคราะห์ร้ายที่มันกระโจนพรวดเข้าไปในง่ามกิ่งไม้พอดิในจังหวะที่มันร่วงลงมา ส่วนศิระะจึงถูกง่ามกิ่งขัดเอาไว้ กระษากระคูกก้านคอให้หลุดจากกัน ทำให้ถึงแก่ความตายพันที โดยที่คิตาคิ่งคิ่งที่ฉายแววดุร้ายกระหาขเลืด ยังจ้องเป้งอยู่ที่เสื้อตัวนั้นอย่างชนิดมุงร้ายหมายขั้วญ ทำให้เจ้าเสือกที่เจ็ดเขี้ยวมาคิ่งคิ่งเมื่อคิ่ง ไม่กล้าขยับเขยื้อนหลบหนีไปจากคิ่งไม้ นั้น เพราะเกิดอาการขั้วญกระเจิง เด็กชายหอมฟังอรรถาธิบายจากอาจารย์แล้วก็เข้าใจคิ กลายเป็นผู้ว้าง่ายสอนง่าย และหัวเราะออกมาคิเมื่อเห็นท่าทางอันน่าขันของเสื้อ พระอาจารย์ดุลย์ให้เด็กชายหอมหาคิ่งไม้มาแห่คิ่งให้หมาป่าหลุดจากง่ามกิ่งไม้ตกลงมายังพื้น แล้วช่วยกันตะเพิดไล่เจ้าเสือกให้หลบหนีไป เมื่อเสือกเห็นเจ้าหมาป่าหลบหนีไปคองอยู่ทีพื้นดิน ไม่มาจ้องขมึงคิ่งจะกินเลืดกินเนื้ออยู่คิ มันก็รีบกระโจนพรวดหลบลงไปคิคิ่งคิ่งคิ่ง แล้วเผ่นหนีไปอย่างรวคเร็ว^{๑๔}

๓.๔.๔ ปรีคิตกับปฏิบัติ

มักจะมีข้อคิแย้งกันเสมอ ระหว่างการศึกษาจากคิตำรา (ปรีคิต) ฝ่ายคิ่งกับการปฏิบัติ แต่ไม่วั้นการศึกษาจากคิตำรา คิอีกฝ่ายคิ่ง ว่าแนวทางคิจะให้ผลคิคิกว้ากัน หรือตรงกว้ากัน พระ

^{๑๔} ธรรมสภา, ขั้วประวัติ และคิสอน หลวงปู่ดุลย์, หน้า ๑๒๖ – ๑๒๕.

อาจารย์คุลย์ อดุล ท่านเสนอแนะให้ดำเนินสายกลาง นั่นคือถ้านั้นเพียงด้านใดด้านหนึ่ง และละเลยอีกด้านหนึ่ง ก็เป็นการสุดโต่งไป

ท่านแนะนำแก่ผู้ที่มุ่งปฏิบัติธรรมว่า ให้ศึกษาพระวินัยให้เข้าใจ เพื่อที่จะปฏิบัติไม่ผิด แต่ในส่วนของการพระธรรมนั้นให้ตั้งใจปฏิบัติเอา

ศิษย์ของท่านคนหนึ่งคือหลวงตาแน มาบวชเมื่อมีอายุมากแล้ว ท่านเป็นพระที่มีความตั้งใจดี ปฏิบัติกิจวัตรไม่ขาดตกบกพร่อง มีความต้องการที่จะจาริกธุดงค์ พระอาจารย์คุลย์ก็อนุญาตให้ไปตามประสงค์

หลวงตาแนเมื่อได้รับอนุญาตก็วิตกว่า ตนไม่รู้หนังสือ ไม่รู้ภาษาพูดจะปฏิบัติกับเขาได้อย่างไร หลวงปู่จึงแนะนำด้วยเมตตาว่า

“การปฏิบัติไม่ได้เกี่ยวกับอักษร พยัญชนะ หรือคำพูดอะไรหรอก ที่รู้ว่าตนไม่รู้ก็ดีแล้ว สำหรับวิธีปฏิบัตินั้น ในส่วนวินัยให้พยายามดูแบบเขา ดูแบบอย่างครูบาอาจารย์ผู้นำ อย่าทำให้ผิดแผกจากท่าน ในส่วนธรรมะนั้นให้ดูที่จิตของตัวเอง ปฏิบัติที่จิต เมื่อเข้าใจจิตแล้ว อย่างอื่นก็เข้าใจได้เอง” ท่านให้ข้อสังเกตในการปฏิบัติธรรมไว้ว่า

“ผู้ที่ยังไม่รู้หัวข้อธรรมอะไรเลย เมื่อปฏิบัติอย่างจริงจัง มักจะได้ผลเร็ว เมื่อเขาปฏิบัติจนเข้าใจจิต หมดสงสัยเรื่องจิตแล้ว หันมาศึกษาไตรตรองข้อธรรมในภายหลัง จึงจะรู้แจ้งแทงตลอด แดกเจ้าน่าอัศจรรย์ ส่วนผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาก่อน แล้วจึงหันมาปฏิบัติต่อภายหลัง จิตจะสงบเป็นสมาธิยากกว่า เพราะชอบใช้วิตกวิจารณ์มาก เมื่อวิตกวิจารณ์มาก วิจิกิจฉาก็มาก จึงยากที่จะประสบผลสำเร็จ”

ท่านให้ข้อแนะนำต่อไปอีกว่า ผู้ที่ศึกษาทางปริยัติจนแตกฉานมาก่อนแล้ว เมื่อหันมามุ่งปฏิบัติอย่างจริงจัง จนถึงขั้นอธิจิต อธิปัญญาแล้ว ผลสำเร็จก็จะยิ่งวิเศษขึ้นไปอีก เพราะเป็นการเดินตามแนวทางปริยัติ ปฏิบัติ ย่อมแตกฉานทั้งอรรถและพยัญชนะ ฉลาดในการชี้แจงแสดงธรรม”

ท่านให้ความสำคัญทั้งการศึกษาด้านปริยัติและปฏิบัติ ว่าเป็นสิ่งจำเป็นและต้องไปด้วยกัน และกล่าวย้ำอีกว่า

“ผู้ใดหลงใหลในตำราและอาจารย์ ผู้นั้นไม่อาจพ้นทุกข์ได้ แต่ผู้จะพ้นทุกข์ได้ ต้องอาศัยตำราและอาจารย์เหมือนกัน”^{๑๕}

สรุป หลวงปู่คุลย์ ถือกำนัด ณ บ้านปราสาท อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ บรรพชาครั้งแรกสาขมหานิกาย ที่วัดจุมพลสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เรียนกัมมัฏฐาน กับหลวงปู่แอก ที่วัดคอกโค ตำบลคอกโค อำเภอเมืองสุรินทร์ ท่านได้พากเพียรปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ

^{๑๕} ประคณธรรม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.dharma-gateway.com>. (๕ ธ.ค. ๒๕๕๕).

หลวงพ่อก๊วก อย่างเคร่งครัด ต่อมาได้ยึดถือเป็นพระธรรมอยู่ที่วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ขณะเมื่ออายุ ๓๑ ปี ได้ศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมสมความตั้งใจ เข้าศึกษาในหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี ที่เป็นหลักสูตรพื้นฐานในการศึกษาพระพุทธศาสนา ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ จากการที่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและพิจารณาข้อธรรมะเหล่านั้นจนแตกฉานชำรองพอสมควรแล้ว ก็เห็นว่าการเรียนปริยัติธรรมอย่างเดียวนั้นเป็นแต่เพียงการจำหัวข้อธรรมะได้เท่านั้น ส่วนการปฏิบัติให้ได้ผลและได้รู้สพระธรรมอย่างซาบซึ้งนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก จึงบังเกิดความเบื่อหน่ายและท้อถอยในการเรียนพระปริยัติธรรมและมีความสนใจโน้มเอียงไปในทางปฏิบัติธรรม ทางธุดงค์ก็มีภูมิตำอย่างแน่วแน่

นับว่าเป็นบุญลาภของหลวงปู่ดูลย์อย่างประเสริฐ ที่ในพรรษานั้นเองท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ พระปรมาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายอรัญญวาสี ได้เดินทางกลับจากธุดงค์ก็มีภูมิตำ มาพำนักจำพรรษาอยู่ที่วัดบูรพา จังหวัดอุบลราชธานี ได้ฟังธรรมจากพระอาจารย์มั่น เกิดความซาบซึ้งในหลักการปฏิบัติ จึงออกเดินธุดงค์ตลอดมา มีพระธุดงค์ที่กัลยาณมิตรออกกรมเดินธุดงค์หลายรูปด้วยกัน มีพระอาจารย์สิงห์ ขนดะยากโม เป็นต้น ท่านมีลูกศิษย์มากมายที่กลับมาพัฒนาวัดบูรพาาราม จังหวัดสุรินทร์ เป็นที่เจริญศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป และมีความเจริญตราบเท่าทุกวัน